

Tramhalte Beethovenstraat

Grete Weil bij Meulenhoff:

De weg naar de grens
Tramhalte Beethovenstraat

Grete Weil

Tramhalte Beethovenstraat

Vertaald door Willy Wielek-Berg

MEULENHOF

ISBN 978-90-290-9872-4

ISBN 978-94-023-2213-2 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Trambalte Beethovenstraat*

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © Stadsarchief Amsterdam

Zetwerk: Pier Post

© 1963, 1995 Grete Weil

© 1963, 1995 Nederlandse vertaling Willy Wielek-Berg

en Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Susanne kwam binnen zonder te kloppen, de buik een beetje vooruit, een archaïsche glimlach om de mond. Maar zij glimlachte niet. Met grote, ronde, barnsteengele ogen keek ze naar het schrijfbureau en zei, vooruitlopend op de beantwoording van haar vraag: ‘Nee.’

Hij sloeg vlug het schrift dicht dat voor hem lag. Een betrapte schooljongen. Zij liep naar de boekenkast, haalde er de drie deeltjes uit, zijn oeuvre dat zij nu als haar heilig eigendom beschouwde, drukte ze teder tegen haar borst en zei nog eens: ‘Nee.’

Zij zei al jaren niets anders. Zoals altijd reageerde hij met haat. Onrechtvaardigde haat, want zij kon er niets aan doen dat ze er niet meer uitzag als een Arabische jongen, gehavend, half verhongerd, met de gulzige blik van de vertrapten uit de kampen. Daar had ze zich overheen gegeten en ze had het gebracht tot dat wat de mannen op het strand ‘een fantastisch figuur’ noemden. Niemand zwom als zij over het hele meer of de hele baai zonder merkbare inspanning. Stralend stapte ze uit het water en trok de badmuts van haar zwarte haar. Zegepraal op alle fronten. Nederlaag alleen voor zover hij in het spel was. Zij had een dichter getrouwd. ‘*Mon poète*.’ De auteur van twee gedichtenbundels en een novelle. In de nieuwe Brockhaus stond hij vermeld als ‘jonge, veelbelovende, vooroorlogse, lyrische dichter’.

Susanne kon het zich veroorloven hem de materiële zekerheid te geven die een kunstenaar volgens haar nodig had. Het vermogen van haar vergastte ouders was enorm en zij de enige erfgenaam. Zij bracht hem het offer naar München te verhuizen, naar het gehate land, omdat ze vond dat een Duits dichter in een Duits milieu moest leven. Ze bouwde een huis in Grünwald en zette hem in een kamer met geluiddichte wanden.

Maar hij schreef niet. Dat begreep ze niet. Ze dacht dat het een belediging was die hij haar opzettelijk aandeed.

Hij schoof zijn stoel achteruit en stond op. Ging voor het schilderij van Klee staan – gele vogels en een oranje maansikkel – dat weliswaar van haar familie afkomstig was maar hem toebehoorde. Zijn enige bezit.

Het was niet ingelijst, gerafeld aan de randen, van de ene hoek naar de andere liep een scheur. ‘Je kunt geen kapot schilderij ophangen,’ had ze gezegd toen hij het in een tijd dat zij nog met elkaar spraken, met punaises op de muur prikte.

Hij zocht bij de deels onthoofde, deels staartloze vogels wat moed voor hij zich omdraaide.

‘Mag ik de wagen een paar dagen hebben?’

‘Nee.’

‘Geef me het sleuteltje.’

‘Nee.’

Toen ging hij tot agressie over, iets wat hij nog nooit had gedaan. Ze had de sleutel van haar wagen, waarvan ze na zijn boeken het meeste hield, altijd bij zich. De overrompeling slaagde, ze kon zich niet verweren, de boeken zaten haar in de weg. Hij haalde de sleutel uit de zak van haar rok.

‘Nee!’ Het boze gekrijs van een pauw. En nog eens, wild snikkend: ‘Nee!’

De deur viel dicht, hij ging naar zijn slaapkamer, nam de al ingepakte koffer en bracht die naar de garage.

Toen hij met de rode Porsche achteruitreed, hield de tuinman het hek voor hem open.

‘Gaat mijnheer weg zonder mevrouw?’ Hij gaf geen antwoord. Dat aanspreken in de derde persoon!

Met het rechterachterspatbord ramde hij de paal van het hek. Hij manoeuvreerde niet voorzichtig, hij gaf gas. De paal liet een diepe kras achter over de hele zijkant. Nou, en...? Het enige wat hem interesseerde was de straat, die van Susannes huis wegvoerde. Straat van rijke kooplieden en filmsterren. Hij was niet zo overmoedig om te denken: naar de vrijheid. Hij dacht: weg. Niets anders. Hij was er allang aan gewend dat zijn daden geen consequenties hadden.

Het beste van de auto was dat hij het gedreun van de trams overstemde.

Maar bij een verkeerslicht dat van rood op groen sprong hoorde hij het toch, ontzetting kroop over zijn ruggengraat naar boven, hij vergat weg te rijden, achter hem werd getoeterd, zijn wagen schoot naar voren, een man sprong opzij en wees op zijn voorhoofd.

Het was fijn om te rijden. Concentratie verdringt sensibiliteit.

Je denkt als de anderen, ongecompliceerd, egoïstisch, roekeloos. De Porscherijders groetten elkaar met oplichtende koplampen, een samenzwering van de snelsten. De eerste keer vergat hij de groet te beantwoorden, de tweede keer groette hij terug, de derde keer was hij de eerste die het deed.

Hij reed langs het museum. Als jongen van negen had zijn vader met zijn professorale slappe hoed hem daar gebracht en met stemverheffing, alsof hij in de collegezaal tot zijn studenten sprak, gedoceerd over gotische madonna's, enigszins gebogen, overmatig slank; zij stonden houterig voor de witgeverfde wand, bleekjes glimlachend in eeuwig moederschap. Gruwelijke verveling. Slaperig knikte hij bij de woorden van zijn vader en liet de stuiters in zijn broekzak tegen elkaar rollen. Toen kwamen ze bij een hoek, daarachter reed de dood. Zwart glanzend, de tanden ontbloomt, zeis en zandloper in de hand. Hij zag hem voor het eerst, de ontmoeting was stormachtig, brandde een wond in zijn vlees die nooit meer genas en beëindigde met één slag de tijd van de geborgenheid.

‘Een middelmatig werkstuk, kom maar mee, Andreas.’ Maar hij kwam niet, hij kon niet komen, zijn benen waren te zwak, hij strekte zijn hand uit, pakte het paard, koud en hard, onaanraakbaar, verboden, de hand schrok terug, hij sloop achter zijn vader aan, die ongeduldig wachtte: ‘Ik neem jou niet meer mee, je bent nog te klein.’

Maar na enkele dagen veranderde de blaam in lof. Hij ging naar het museum, ongevraagd, alleen, zo vaak hij maar kon, zijn moeder vertelde het bij de thee aan de dames die bewonderend en bezorgd het hoofd schudden over zoveel vroegrijpheid. ‘Hij gaat niet naar de kribbetjes, nee, naar de gotische madonna's. Jij voelt je gelukkig als je bij die mooie vrouwen bent, hè baasje?’ Hij knikte, bereid tot elke leugen om zijn geheim te behoeden. ‘*Épatant, il a seulement neuf ans,*’ zei de vrouw van de handelsraad en het scheen niet in haar hoofd op te komen dat een kind Frans zou kunnen verstaan.

De madonna's omzoomden de weg als de donkere cipressen die naar kerkhoven leiden; hoog boven hem glimlachten zij als hij, zonder hen aan te kijken, voorbijliep, met bonzend hart dat sneller sloeg naarmate hij de hoek naderde. Daar bleef hij staan, ineengekrompen, machteloos, sidderend van ontzetting en lust, en genoot de kwelling van het wachten. Soms kon hij het maar een ogenblik uithouden maar hij speelde het ook klaar de marteling eindeloos te rekken. Nog niet, nog niet, nog niet, straks, gauw, een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven... nu! Dan holde hij erheen, wierp een gejaagde blik op de donkere gestalte en vluchtte.

Steeds hetzelfde spel, maandenlang, jarenlang tot hij zijn eerste gedichten begon te schrijven. Hymnen aan de dood, in vrije verzen, Novalis en Mombert waren zijn voorbeelden.

Hij stopte voor het huis waar zijn ouders gewoond hadden, in het Herzog-park, om de hoek bij Thomas Mann. Het was uitgebrand en door zijn vader nog voor de geldzuivering voor een appel en een ei verkocht. De nieuwe eigenaar had het gemoderniseerd, het was er niet mooier op geworden, ondanks alle verdoezelingsmanoeuvres zag je er nog steeds zijn jeugdstilafkomst aan af.

Hij bleef een poosje in de wagen zitten, toen stapte hij uit, liep naar het hek en keek naar de tuin, die niet meer de mooie wildernis van vroeger was maar de geaffecteerde imitatie van een park in veel te klein bestek. Een Japanse kers stond in volle bloei, seringen, maar die waren er in zijn tijd ook geweest, een paar exotische sparren met zachte, hangende naalden, rododendrons en azalea's; op het kortgemaaide gazon speelden twee kinderen met kleurige hoepels.

Het kleine meisje van een jaar of acht en de iets oudere jongen wierpen hem argwanende blikken toe, even leek het alsof de jongen naar het hek zou komen om hem weg te sturen, maar toen maakte hij een gebiedend handgebaar dat het meisje tot verder spelen dwong. Andreas had zich toen hij zo oud was als die jongen over iedere vreemdeling verheugd, ieder die kwam was het grote avontuur, ieder een bode van de goden, ontvangen met de volstreekte bereidheid om zich te laten betoveren.

Deze jongen was tot de conclusie gekomen dat een man die door een hek naar andermans tuin kijkt, niet de moeite waard is. Geconcentreerd speelde hij verder, tiranniseerde het meisje en nam handig al zijn kansen

waar. Wat zou het mooi zijn geweest als hij vals had gespeeld. Maar hij speelde niet vals, dat hoefde hij niet, door calculatie bereikte hij wat hij wilde. Deze openlijk tentoongespreide superioriteit was unfair en grof. Hij gebruikte zijn kleine zusje om zich te oefenen in de vaardigheid van het heersen. Ze was een soort *punchingball*, waar hij tegen sloeg om zijn spieren te sterken. Een nuttig voorwerp, niet iets om van te houden.

Een vreemde generatie. Even vreemd als die van zijn ouders. Daartussen verloren hijzelf.

De pathetisch galmende stem van zijn vader als hij over de mens sprak. Professor in de geschiedenis van de middeleeuwen aan de universiteit. Wagnerkenner, Wagneraanbidder, hojotoho, Schiller kon er ook nog mee door. Latijn vloeiende als Duits, Grieks was goed om te reciteren. Een beetje Frans, geen Engels. Geen belangstelling voor andere volkeren voor zover het niet hun middeleeuwen betrof. Een kleinburger die zichzelf een oprechte democraat en alle anderen kleinburgers noemde, wraakzuchtig, gelovend in de vooruitgang en overtuigd van het feit dat de Duitsers en vooral de Beieren de kroon der schepping waren. Zijn moeder, dochter van een rijke Silezische molenbezitter, had lak aan de democratie, zij dweeptte met de hoge adel. Twee Wittelbacher prinsen behoorden tot hun intieme vriendenkring. Ook een paar Joden – ze waren tolerant. Hitler konden ze niet uitstaan, ze maakten hem belachelijk, eerst openlijk en later in het geheim, *‘attention les domestiques.’*

Bij officiële gelegenheden brachten ze de Duitse groet, ze leverden ook een bijdrage aan de Winterhulp en de autowegen waren groots, dat moest gezegd worden. Huilden met de wolven. En verzetten zich niet zolang het niet om hun eigen kop ging.

En toen het werkelijk om hun eigen kop ging was het voor verzet te laat. Zijn moeder werd kort voor het einde van de oorlog door een bomsplinter gedood. ‘Een verdwaalde bom,’ zei zijn vader, alsof hij Andreas ervan moest overtuigen dat de geallieerden het niet uitdrukkelijk gemunt hadden op de Silezische molenaarsdochter.

Zijn vader stierf een paar jaar later aan kanker. Hij hilde veel in zijn laatste dagen, praatte ook voor het eerst dikwijls over God en was overigens onuitstaanbaar tegen zijn omgeving, vooral tegen de verpleegsters

die hij met uitgelezen boosaardigheden krenkte en met eindeloze wensen chicaneerde. Alleen tegen Susanne, de rijke, mooie, Joodse schoondochter, glimlachte hij. ‘Jij bent goed, kind, jij zult voor Andreas zorgen. Voor jullie allebei. Voor mij hoeft niemand meer...’ Hijgend uitgestoten, gulzige levenswil in de brekende ogen. Protesteerde niemand? ‘Voor Andreas. Die heeft je nodig. Die kan het leven niet aan.’ Een triomfantelijke blik, het vonnis was onherroepelijk.

Een lange, verschrikkelijke doodsstrijd. De halve nacht rochelde hij, tegen de ochtend werd zijn ademhaling vlak, eindelijk lag hij met open mond roerloos in bed.

‘Het is afgelopen,’ fluisterde Susanne huilend en ze sloot de ogen van de dode. ‘Zou je geen Onzevader bidden of iets dergelijks? Ik ken jullie gebeden niet.’

Andreas wilde niet.

‘Je bent harteloos. Hij was toch je vader.’

Hij lachte om dat ‘toch’. Ze keek hem verschrikt aan. ‘Hoe kun je? In het aangezicht van de dood.’

Geprikkeld door zijn zwijgen zei ze onvoorzichtig: ‘Jij hebt nooit iets met de dood te maken gehad. Ons in het kamp is het lachen wel vergaan. Bergen lijken.’

‘De vierentwintig meegerekend die jij op je geweten hebt?’

Hij had er nooit iets over gezegd. Waarschijnlijk dacht ze dat hij het niet wist. Ze werd bleek, alleen haar neus was rood van het huilen.

‘Wat bedoel je? Ik vind het tactloos van je dat je daar nu over begint. Je gelooft toch niet echt dat ik schuld heb aan hun dood.’

‘Jij hebt ze verraden.’

‘Belachelijk. Hoe kon ik weten dat de Mulders zo stom zouden zijn om een lijst met adressen van verzetsmensen in hun schrijfbureau te bewaren?’

‘Dat is geen verontschuldiging.’

‘Ik was zeventien.’

Hij pakte haar hand. ‘Al was je tien geweest. Geloofde je die sd’er toen hij zei dat hij alleen maar je koffer ging halen? Zeg op, geloofde je dat?’

‘Au. Je doet me pijn. Doe niet zo grof. Natuurlijk geloofde ik dat.’

‘Je hebt het adres verraden. En je wist toch wat voor een zwijn mooie Ede was.’

‘Nee. Dat wist ik niet. Ik had zijn naam nog nooit gehoord.’

Ze loog. Ieder kind in Amsterdam kende die naam. Een verticale rimpel stond tussen haar wenkbrauwen. Koude barnsteenogen. Ogen van de godin, die zich gevoelloos door mannen laat bespringen.

‘Heeft hij je aangeraakt?’

‘Hij heeft me gekust, als je dat bedoelt. Natuurlijk heeft hij me gekust. Of denk je dat hij voor niks mijn koffer heeft gehaald?’

‘Jij hebt hem verteld waar de Mulders woonden. Mensen die hun leven waagden om jou te verbergen.’

‘Hij beloofde me dat er niets met ze zou gebeuren. Ik kan het niet helpen dat hij zijn woord niet gehouden heeft. Het ging tenslotte om mijn leven. Ik had niet eens een mantel bij me toen hij me pakte, geen jurk, geen zeep, niets. Een zakkammetje en een stompje lippenstift. Hij zei dat mijn kansen om erdoor te komen veel groter waren als ik me een beetje mooi kon maken. En hij had gelijk ook.’

‘En waarom ben je niet thuisgebleven?’

‘Denk je dat dat uit te houden is als je zeventien bent? In een bedompte burgerkamer zitten zonder ooit een mens te zien. Andere mensen hebben het ook niet uitgehouden.’

Hij had zin om haar te slaan. Maar hij sloeg haar niet. Zij glimlachte superieur, nam hem teder bij de hand en trok hem de kamer uit.

Het was de hoogste tijd. Zuurstofgebrek, zoetige zweetlucht, de uitgeeerde pop in het bed. Hij kokhalsde.

Hij had veel ervaring met de dood, maar weinig met lijken. Het eerste was door hem, stilletjes in de nacht, verzwaard met stenen, in een gracht gegooid. Zijn vader was het tweede dat hij zag.

Daar werd veel meer omhaal mee gemaakt. Susanne dwong hem een zwarte das om te strikken en naar het bevolkingsregister, naar het kerkhof, naar de begrafenisonderneming, naar de bloemist en naar de krant te gaan. ‘Dat moet je leren,’ zei ze toen hij protesteerde, ‘een volwassen mens mag zich niet zo aanstellen.’

Op het bevolkingsregister en het kerkhof was het niet moeilijk. Twee loketten voor sterfgevallen, op het ene stond A-L, op het andere M-Z. Het graf was aanwezig, zijn moeder lag er al in.

Het kiezen van de kist eiste overleg. Hij liep tussen eenvoudige kisten en met zilver beslagen monsters heen en weer. Kon geen besluit nemen. Heeft een mens eigenlijk wel een kist nodig? Hoe eenvoudig is de gracht.

‘Crematie?’ vroeg de eigenaar van de begrafenisonderneming, een nog jonge man die een donker pak en bedroefd gezicht als beroepsleding droeg. ‘Dan kunt u een kist huren.’

‘Nee. Geen vuur.’ De onoverwinnelijke gedachte dat vuur pijn doet. ‘Die daar.’

‘Dat is de eenvoudigste die we hebben. De overledene was academicus.’
Zeer beschaafd uitgedrukt.

‘De Joden leggen hun doden in eenvoudige houten kisten.’

‘Pardon, ik wist niet... Daartegen valt natuurlijk niets in te brengen.’

Susanne belde later op en bestelde een andere. De advertentie kon ze niet meer veranderen. In een zwarte rouwrand stond de naam van zijn vader. Anders niets.

‘Je bent afschuwelijk,’ zei Susanne, ‘onmogelijk. Een dichter kan toch wel iets bedenken.’

‘Ik ben geen dichter van overlijdensadvertenties.’

Maar van de dood. Nooit eindigend gezang van rouw. De woorden gaan verloren op de weg van hoofd naar papier.

De jongen had nu de twee hoepels. Hij liet ze handig om zijn lichaam wentelen. Het meisje keek toe, de vinger in de mond, de ogen vol tranen. Plotseling keek ze Andreas aan, verwijtend, alsof hij haar de hoepel had afgepakt.

Hij deinsde terug voor dat verwijt dat hem kwetste ondanks de onrechtvaardigheid ervan en liep naar zijn wagen. Nu moest hij beslissen waar hij heen wilde gaan. De verte lokte niet meer. Nog onmogelijker was het om te blijven. Langzaam zette hij de auto in beweging. Naar rechts, naar links? Naar het onbekende? Nee. Naar het allerbekendste, terug naar de plaats waar begin en einde was: naar Amsterdam.

In de vitrine naast de deur de foto van een baby. Blond, blauwe ogen, lachend. Daarboven met gouden letters nog altijd de monstrueuze zin: MODERNE KUNSTFOTO'S SABINE LISSER.

Naar boven gaan? Niet naar boven gaan? Niet naar boven gaan. Sabines schelle stem was onverdraaglijk. Een vijl over glas. (De vergelijking was van Daniel.) Waarheen dan?

Een blokje om. Door de Euterpestraat, die nu Gerrit van der Veen-straat heette, geen Nederlander wilde meer de tot Gestapo-symbool verlaagde naam van de muze horen. ('Ik moet op de Euterpestraat komen,' een reden om onder te duiken of zelfmoord te plegen); de Albrecht Dürerstraat, Cliostraat, terug naar de Beethovenstraat. Weer voor Sabines vitrine. Toen hij die voor de eerste keer had gezien hing er ook een babyfoto in. ('Baby's zijn lief,' zei Sabine, 'de mensen die langskomen krijgen zin om zich ook te laten fotograferen. Je moet ook iets van reclame afweten als je kunstenaar bent.') Geen blonde baby met blauwe ogen maar een donkere, met zware oogleden. Maar die lachte ook. Alle baby's in Sabines vitrine lachten. Dat kind van toen moest nu over de twintig zijn. Had over de twintig moeten zijn. De kans dat het nog leefde was een op de zes miljoen.

Toen, dat was 1942. Tot dat ogenblik had hij praktisch ongestoord thuis kunnen werken. Hoewel hij al bij de keuring een arts had getroffen die een hekel had aan intellectuelen en aan nerveuze harten en hem goedkeurde. Maar hij wilde geen soldaat worden. Nog nooit had hij zo hartstochtelijk iets niet gewild. Enorme concentratie op het niet-willen. Bij de deur van de spreekkamer viel hij flauw.

Onder de leiding van een bevriende arts lukte het hem ook later zijn ondeugdelijkheid te bewijzen en hij hoefde het uniform niet aan te trekken.

Invloedrijke vrienden bezorgden hem een baantje bij een krant, die zich tevredenstelde met losse literaire bijdragen maar hem officieel aanstelde als feuilletonredacteur en bewerkstelligde dat hij vrij was van militaire dienst.

Pas na een verandering in de redactie werd hem medegedeeld dat zij hem alleen als volledige werkkraft konden houden. Hij werd als correspondent naar Amsterdam gestuurd.

Op een nevelige, herfstachtige dag in augustus arriveerde hij en betrok een vooraf gehuurde kamer bij een gepensioneerde Indische ambtenaar in de Beethovenstraat.

Op de trap kwam hij een vrouw tegen met de gele Jodenster op de borst. Toen hij haar beleefd groette wendde ze het hoofd af.

Moesten ze dat doen? Hij hield alles voor mogelijk. (Wat hij zich die dag nog onder 'alles' voorstelde.) Hij nam zich voor haar de volgende keer aan te spreken om te laten zien hoe hij erover dacht.

Een minuut later was hij haar vergeten. De kamer waar de huishoudster hem bracht (juffrouw Van Lier, loensend over haar stalen bril, met een enorme boezem) stond vol tropenkitsch.

'Mag ik die dingen wegzetten?'

'Dat zal mijnheer niet goed vinden.' In praktisch foutloos Duits met een zwaar accent.

'Kan ik dat mijnheer zelf niet vragen?'

'Dat gaat niet. Mijnheer is ziek.'

Ze zei verder geen woord meer en verdween.

Leven met raffia manden, geweven doeken, zelfs met pijlen en speren, dat ging desnoods nog, maar leven met twee grijnzende maskers, toeristensouvenirs uit Indië, was onmogelijk. Hij haalde ze van de muur en legde ze met het gezicht naar beneden in een van de manden. Pakte zijn koffer uit. Zette zijn schrijfmachine op het ronde tafeltje, legde een stuk karton onder een van de tafelpoten en ging aan het werk. Elk uur dat hij niet werkte was verloren. Dood lag in de lucht, geen tijd te verliezen, morgen kun je zelf aan de beurt zijn, er moet nog zoveel worden gezegd, de roman is nog maar half klaar. Een roman voor de la van het schrijfbureau, ongewenst zowel qua stijl als qua tendens. Maar eens moet de oorlog toch

voorbij zijn, eens zul je toch weer mee kunnen praten, weer een stem zijn, zolang moet je maar gewoon doorwerken, de geschiedenis van Sebastian L. vertellen, de schilder, de zwendelaar die zijn eigen stijl verliest omdat hij in die van anderen kruipt, uit begeerte naar geld, naar leven.

Pas laat op de avond ging hij weer naar buiten. In het maanlicht zag hij wat hem eerst was ontgaan: een fotovitrine beneden bij de deur. Een dikke baby, stralend van gezondheid, met de zware oogleden van het Semitische ras die zelfs de meest uitgelaten vrolijkheid droefgeestig overschaduwden, lachte blij tegen een wereld die hem niet goedgezind was. Toen hij aan de Jodenster van de vrouw op de trap dacht voelde hij een brok in de keel.

Een brakke wind streek over zijn gezicht, hij rook zeewier en hoorde de golven tegen de scheepsromp slaan. Aan de boeg zweefde de Nike, de godin van de overwinning zonder hoofd en armen, een torso, en vloog het eiland tegemoet dat in blauwe duisternis voor hen lag. Elke dag voer hij van Mykonos naar de rode papaver, de slanke leeuwen, het uitgedroogde rund van het heilige meer waar Apollo ter wereld was gekomen. Delos, plaats zonder dood. Niemand mocht hier sterven, niemand na de goddelijke tweelingen geboren worden. Toevluchtsoord voor de rijdende dood; als hij op de trappen van het theater zat en uitkeek over de zee en de eilanden, was hij zonder vrees en had de zekerheid dat hij deel had aan de wereld.

Hij legde het hoofd in de nek en keek naar de sterren. Dat hij ze kon zien, midden in een grote stad, was aan de verduistering te danken. *Pour quelque chose malheur est bon*, zeggen de Fransen. De Grote Beer kende hij, hij trok een lijn naar de Poolster, vond ook de w van Cassiopeia. Je zou eigenlijk wat meer moeten weten van de astronomie. Je moest zoveel.

Pas toen hij verder liep viel het hem op dat hij alleen op straat was. Een grote stad in de avond... een warme zomeravond even over tien... hij had veel over de degelijkheid van de Hollanders gehoord, maar dit ging toch echt te ver. Je zou ze uit hun huizen moeten trommelen; hij voelde een wilde lust om te schreeuwen, herrie te schoppen, vrouwen bang te maken, met zijn hoofd in witte borsten te woelen, in de scherpe geur van schaamharen, Saskia, Hendrickje, Helene, donkere ogen en lichte haren, achter de zwarte ramen lagen zij met mannen en deden het.

Het hart bonsde hem in de keel. Misschien deden zij het helemaal niet, misschien stonden zij te loeren met het geweer in de aanslag, jagers in hinderlaag, doders uit patriottische hartstocht.

Hij begon te hollen, op zijn tenen, om niet door lawaai de aandacht op zich te vestigen, maar zelfs het lichte tikken van zijn schoenzolen klonk hem als een luide roffel in de oren.

Van een huis maakten zich twee schaduwen los, hij zag ze te laat, botste tegen ze op, rook leer, twee blauwe zaklantaarns verblindden hem.

‘Ausweis.’

Hij haalde zijn pas tevoorschijn, zijn perskaart.

‘Hoelang bent u hier?’ Een Beierse, gemoedelijke stem.

‘Vandaag gekomen.’

‘O zo.’ De ander voegde er in het Noord-Duits aan toe: ‘Maakt u nu maar gauw dat u thuiskomt. We hebben geen zin om morgenochtend weer een Duitser uit de gracht te vissen.’

Hij was het niet gewend bevelen op te volgen, wilde protesteren, verslikte zich, hoestte, het deed pijn in de longen, dit klimaat, zeeklimaat, een te zware druk vergeleken met München.

De Beier klopte hem op de rug en adviseerde hem vaderlijk maar gauw naar bed te gaan.

Hij mompelde ‘dank u wel’, maakte rechtsomkeert en ging naar huis, langs de kortste weg, althans langs de weg die hij voor de kortste hield, want hij merkte al gauw dat hij verdwaald was. Een geur van stilstaand water, het glansde donker, hij was er praktisch zeker van dat hij hier niet langs was gekomen.

Ze gooien me erin, morgenochtend is er weer een Duitser minder. Vijand, ik ben een vijand, ik hoor erbij, meer dan in München, ik ben een lid van de bezettende macht, onverschillig of ik bezetten wil of niet, niemand zal naar mijn overtuiging vragen voor ze me de gracht in duwen.

Het was nu helemaal donker, wolken bedekten de maan, een paar schijnwerpers zochten de hemel af.

En de stilte. Zo stil mocht het alleen buiten zijn, in bossen en velden, in de stad was het spookachtig, een ziektesymptoom. Hij maakte nu met op-

zet lawaai, stampte met de voeten en mompelde voor zich heen maar zodra hij bleef staan om zich te oriënteren was de stilte er opnieuw en maakte het doolhof waar hij nooit meer uit zou komen nog chaotischer.

Toen kwam de maan weer achter de wolken tevoorschijn, het lopen ging gemakkelijker, hij kwam in een straat waar hij rails zag glinsteren. Door de Beethovenstraat reed een tram. Maar het was niet licht genoeg om de straatnaambordjes te lezen.

Eindelijk hoorde hij voetstappen, een man verscheen, het was een Duitse soldaat die ineenkromp toen hij hem aansprak, waarschijnlijk was hij ook bang voor de gracht, maar hij antwoordde beleefd dat het hier de Beethovenstraat was en liep na een korte groet door.

Nu was het niet moeilijk meer om het huis met de fotovitrine te vinden. Hij had het koud, hij was koortsig, hij zocht tastend zijn weg door het donkere trappenhuis, opende de deur, tastte verder door de donkere gang, wist niet welke deur de zijne was, besloot eindelijk er op goed geluk een te openen en stond in zijn kamer.

Hij zou een zaklantaarn kopen, morgen, direct. Tandeklapperend kleepte hij zich uit, viel uitgeput op het bed neer en sliep ogenblikkelijk in.

Hij droomde geluiden. Korte snelle commando's. Hondengeblaf, gedompt gezoem van vele stemmen, het heftige snikken van een vrouw, een langgerekte kreet die uit één enkele toon bestond en ten slotte overging in gekerm, het wegrijden van trams, hun hortend, wegstervend gedreun.

Hij werd met moeite wakker, had het gevoel dat hij de droom beleefd had. Juffrouw Van Lier bracht het ontbijt op een zilveren blad met een kanten kleedje, keek hem, loensend over de stalen bril, spottend aan en vroeg of hij goed geslapen had.

‘Heel goed, dank u.’

‘Dat doet me plezier.’

Het klonk honend. Toen ze weg wilde gaan vroeg hij vlug: ‘Waarom zijn er ’s avonds geen mensen op straat?’

‘Het is ons tot nader order verboden na achten buiten te komen. U als Duitser kunt natuurlijk wel uitgaan. U weet toch wel wat er gebeurt.’

Hij wist het niet, had er geen flauw idee van wat zij bedoelde. Wat gebeurde er? Wat mochten de Nederlanders niet zien? Dat er Duitsers in de gracht werden gegooid?

Voor hij het haar kon vragen was zij al met voor haar dikte verrassende behendigheid de kamer uitgelopen.

Hij maakte zichzelf wijs dat haar onvriendelijkheid hem niets kon schelen. Na het ontbijt begon hij te schrijven en werkte met een korte onderbreking, waarin hij in een restaurant in de buurt at, de hele dag door. Schrijven was het belangrijkste, belangrijker dan de oorlog die nooit helemaal tot zijn bewustzijn doordrong. Op de vraag wat oorlog was zou hij niets anders hebben kunnen antwoorden dan een monsterachtige grauwe woestenis, waardoor het leven in wanorde geraakte. Maar hij had een geordend leven nodig, leven en schrijven waren identiek. De plaats deed er niet toe, als hij maar alleen kon zijn, zelfs de tropenrommel stoorde hem niet. De spottende glimlach van juffrouw Van Lier was niet belangrijker dan een zoemende vlieg. Dromen doken terug in het niets waaruit zij gekomen waren.

Het was laat toen hij ophield. Omdat hij geen zin had om nog eens door de lege straten te lopen, ging hij bij het raam staan en haalde diep adem. Het waaide hard, de bomen ruisten, weer voelde hij de zee, de verte. Hij besloot zo gauw mogelijk naar het strand te gaan en sloot het venster. De gordijnen waren klam. Een lastig klimaat, vermoeiend; versuft, met zware benen ging hij naar bed om, zoals zijn gewoonte was, nog een paar uur te lezen. Een vriend had hem als afscheidsgeschenk *Lotte in Weimar* gegeven, gecamoufleerd met de omslag van een roman van Blunck. Hij las gefascineerd, maar al na een paar bladzijden legde hij het midden in een zin weg en kon, al half slapend, nog net genoeg energie opbrengen om het licht uit te doen.

Midden in de nacht schoot hij schreeuwend overeind. Daar waren ze weer, de geluiden, de korte snelle commando's, het geblaf, het gedempte gezoem van stemmen. Alleen geen huilen, geen kreet.

Hij wilde naar het raam gaan, kon niet, bleef als verlamd liggen, de pyjama plakte aan zijn huid. De trams begonnen te rijden, het gedreun stierf weg, voetstappen verwijderden zich, toen was het stil.

Hij keek op zijn horloge, het was kwart over twee; hij probeerde te lezen,

naar Weimar te vluchten, naar het ironisch bewonderende, maar de ironie verzonk in het gedreun van de trams, het boek viel op de grond, hij bleef liggen dommelen tot juffrouw Van Lier met het ontbijt kwam en spottend vroeg: ‘Hebt u goed geslapen?’

‘Heel goed,’ zei hij koppig en hij staaarde naar haar machtige boezem, die gemaakt scheen om eraan uit te huilen.

Het was zaterdag, een mooie, lokkende dag, hij bleef thuis, hij werkte niet, hij kleeedde zich niet aan, lummelde in pyjama door de kamer, keek uit het raam, las een paar bladzijden, rookte, begon een brief aan zijn moeder te schrijven, verscheurde hem omdat hij te treurig was, begon opnieuw en schreef hem af, geholpen door de tegenover haar vaak beoefende kunst om met veel woorden weinig te zeggen, trok zijn ochtendjas aan om naar de wc te gaan en ontmoette op de gang een knap vrouwtje in een gebloemde zomerjurk en een chic, ook met bloemen versierd hoedje op het blonde haar. Zij vormde een buitengewoon kleurige vlek die hem met smachtende viooltjesogen monter toeknikte. Hij knikte terug, zij zei ‘tot ziens’ en ging een kamer binnen. Daarbinnen hoorde hij stemmen; zij lachte, een man hoestte, dat moest de Indische ambtenaar zijn.

Boven de wastafel hing een spiegeltje, hij keek erin en vond dat de vrouw met de viooltjesogen niet kieskeurig was. Piekerig blond haar, ingevallen ongeschoren wangen, kringen onder de ogen en diepe vouwen om de mond. Het gezicht van een zieke of een beschonkene.

Hij liep weer door de kamer, die vreemd was, onbehaaglijk, de beide maskers lagen nog steeds in de mand, een zwijgend protest van juffrouw Van Lier.

Hij ging op de divan liggen en wachtte, wachtte de hele dag met bonzend hart, sidderend van ontzetting en lust zoals hij als kleine jongen bij de hoek op de dood had gewacht. Van tijd tot tijd dutte hij in, maar hij sliep licht uit angst het te verzuimen.

’s Avonds, ’s nachts was hij klaarwakker, stond bij het raam, staaarde naar de lege straat, de donkere huizen, de bomen, de zwarte hemel, maar er kwam niets, geen geluid was te horen behalve het ruisen van de wind die onophoudelijk waaide. *Enormer Wind die Segel bläh, uraltes Wehn vom Meer.*

Het sloeg vijf uur. Nu was het niet meer uitgesloten dat Sabine naar beneden kwam. Om deze tijd ging ze meestal boodschappen doen. De Joden mochten alleen tussen drie en vijf een winkel binnengaan. Na de oorlog zei ze: 'Ik zweer bij de nagedachtenis aan mijn ouders zaliger nooit van mijn leven meer tussen drie en vijf boodschappen te doen.' Ze was koppig genoeg om die belofte te houden.

Hij wilde haar niet ontmoeten. Keek naar de andere kant van de straat waar vroeger een klein hotelletje was geweest. Het bord hing er nog. Hij stak over en belde.

De hotelier, een homoseksueel van middelbare leeftijd, ging hem voor, de steile trap op, en bracht hem in een sjofele kamer. 'Het bed is breed genoeg, u kunt...' een pauze met onderzoekende blik '... een vriendinnetje meenemen.'

Bij de deur draaide hij zich nog eens om. 'Het zou aardig zijn...' Op een ongeduldige wenk verdween hij meteen en Andreas hoorde niet wat aardig geweest zou zijn.

De kamer keek uit op de Beethovenstraat. Dezelfde bomen, dezelfde huizen. Er waren ook trams. Vol reden zij naar het zuiden, leeg naar de stad. Hun gedreun ging in ander lawaai onder. Hij luisterde gretig.

Het waaide, zoals altijd. Hij leunde ver uit het raam in de hoop de zee te ruiken. Maar het rook naar uitlaatgassen van auto's.

Achter Sabines raam waren de fotolampen aan, zij werkte nog. In de eerlijke overtuiging kunst te produceren spaarde zij moeite noch tijd om het doorsneegezicht van een meneer of mevrouw met diepe schaduwen en spotlightglans interessant te maken.

Een verdieping lager was zijn eigen raam. Het weerspiegelde het huis

aan de overkant, weerspiegelde waarschijnlijk ook hemzelf, maar hij kon het niet onderscheiden. Desondanks deed het hem plezier. In de hoop zichzelf toch te kunnen zien zwaaide hij met zijn armen en maakte een lichtsprong. Aan de overkant bleef alles stil. Toen kwam hij op het idee zijn scheerspiegel uit zijn koffer te halen. Hield hem in de zon. Toen hij hem heen en weer zwaaide zag hij in zijn oude raam een lichtpuntje dat bewoog. Hij zwaaide met de spiegel in een bepaald ritme, het licht aan de overkant zwaaide mee. Toen telegrafeerde hij in een soort morsealfabet steeds dezelfde woorden: *Uraltes Wehn die Segel bläh*.

En lachte. Die zin beviel hem.

Het was geen nieuwe zin. Hij had hem geneuried, zondags, op het lege strand. Hij zocht schelpen, geen kunstig gedraaide, klinkende, altijd had de kans dat hij die ergens op een strand zou vinden hem even begerenswaardig als onmogelijk geleken, want het kon niet waar zijn dat een dergelijke volmaaktheid bestond; en inderdaad, hier waren alleen platte, grauwe schelpen, in het beste geval met een roze glans. Twee uur liep hij over het harde zand, keek of hij schepen zag, ontdekte er drie die dicht achter elkaar voeren, ver weg, kwam moe van de wind thuis en werkte.

Na een rustige, droomloze nacht meldde hij zich maandag 's morgens op de *Kommandantur*, een tocht die hij al in de trein gevreesd en zo lang mogelijk uitgesteld had; maar alles was in orde. Hij kreeg alleen een bijzonder vriendelijke adjudant van zijn eigen leeftijd te spreken, die in de loop van het gesprek 'wij intellectuelen' zei en door liet schemeren hoe blij hij was met dit baantje.

Toen dat achter de rug was bekeek hij de stad, dat behoorde tot zijn taak, hij moest behalve actuele berichten twee à drie artikelen per week schrijven, hij mocht zelf weten waarover, alleen moest eruit blijken dat de Nederlanders behoorden tot een broedervolk dat van de Duitsers hield en er Germaanse levensgewoonten op na hield. (Met politiek had hij niets te maken, dat deed een collega in Den Haag.)

Amsterdam beviel hem, dat had hij niet gedacht, ze stonden in het zuiden altijd klaar om het noorden alle schoonheid te ontzeggen. De plattegrond was zuiver en intelligent; van de haven uit liepen de grachten in steeds groter wordende concentrische kringen om de binnenstad.

Maar het zinvolle ontwerp was omstreeks de eeuwwisseling bedorven toen men de stad door een station van de haven scheidde. Het kostte hem moeite die te vinden; toen hij hem eindelijk via een tunnel onder het stationsemplacement door bereikte was hij teleurgesteld: kranen staken leeg in de lucht, in het vuile water voeren alleen ponten en een paar kleine rivierboten.

Hij ging met de tram naar huis, onderwierp zich gelaten aan de vijandige blikken toen hij in het Duits een kaartje vroeg (maar nam wel het besluit zo vlug mogelijk Nederlands te leren) en had nog de hele middag om te werken. Ging vroeg naar bed, nog steeds niet geacclimatiseerd, weer doodmoe, met lichte hoofdpijn.

In diepe slaap de slag op het hart... de geluiden. Deze keer schreeuwde hij niet, hij draaide het licht aan, keek op zijn horloge, het was precies twee uur; hij deed het licht weer uit, liep naar het raam en opende het. Daar beneden stonden vier trams elk met een aanhangwagen, erachter krioelde een donkere menigte, een paar honderd mensen moesten het wel zijn; vale gezichten in het schijnsel van blauwe zaklantaarns die jongens met witte banden om de arm in de hand hielden. Opzij stonden een paar mannen in uniform (soldaten, politieagenten?) met grote herdershonden aan korte riemen.

Halfluide scherpe commando's: 'Vlug, vlug, vlugger. Wagen één, één a, twee, twee a, drie.' De jongens met de banden om de arm sleepten met koffers en rugzakken, hielpen oude mensen. Een kind huilde, een vrouw gaf het een klap en riep: 'Wees niet zo stout.'

Zij drongen de trams binnen, in verschrikkelijke haast, kippen die kakekend naar de voerbak rennen, duwden elkaar met de ellebogen weg, bang om niet mee te komen, beklommen struikelend de treeplanken, een man viel op de grond, de anderen liepen over hem heen, wilden zo gauw mogelijk naar binnen om een zitplaats te veroveren, het zich gemakkelijk te maken. Steeds opnieuw blaften de honden, door de mannen in uniform met een klap van de riem opgehitst.

Toen waren ze allemaal ingestapt, in verbluffend korte tijd, er werd met een zaklantaarn gezwaaid, de trams reden weg; alleen de mannen in uniform en de jongens met de banden om de arm bleven achter, stonden

streng in twee groepen verdeeld en verdwenen ten slotte zonder groet in verschillende richtingen.

De straat was leeg, de wind waaide, na lange tijd reed er een auto voorbij.

Hij stond met de handen geklemd om het raamkozijn tot de vochtige kilte hem deed klappertanden. Toen liep hij de kamer in, ging aan het ronde tafeltje zitten waarop de schrijfmachine nog openstond, schoof hem opzij, legde zijn hoofd op het tafelblad en zei: ‘Het is zover. Ik ben gek geworden.’

Oude spokenvrees: hij was van beide kanten belast, een broer van zijn vader vegeteerde in het krankzinnigengesticht, een zus van zijn moeder had tijdens een climacterische depressie zelfmoord gepleegd. Zijn gevoelige kunstenaarszenuwen, als kind al overgevoelig, het vonnis van zijn vader: ongeschikt voor het leven.

Hij lachte, huilde, riep om een dokter en moest zichzelf dwingen niet meteen, midden in de nacht, de straat op te hollen. Trams reden door zijn hoofd, hij zweefde in een ballon hoog boven de aarde, een reusachtige blauw fosforescerende kogel, hij zat aan tafel, voor hem lag wit papier, hij begon het met lettertekens te bedekken, zijn moeder vroeg wat hij deed en hij antwoordde: ‘Ik schrijf de *Odyssee*.’

Van tijd tot tijd wierp hij een blik op zijn horloge, hij had zich voorgenomen het huis niet voor acht uur te verlaten; om halfacht kon hij zich echter niet langer beheersen, liep juffrouw Van Lier, die met zijn ontbijt uit de keuken kwam, zonder groet voorbij. Ze zou wel denken dat hij gek was. Dat was hij ook.

Al in de eerste zijstraat vond hij op een vrijstaand huis het bordje: DR. MAX ROSENBUSCH, ZENUWARTS. (Het woord zenuwen had hij in het woordenboek opgezocht.)

Hij belde, er kwam niemand. Wild bonsde hij met zijn vuisten op de deur. Die ging plotseling open zonder dat hij voetstappen had horen naderen. Op de drempel stond een vrouw met een vertrokken gezicht. Een gek, dacht hij verschrikt, de dokter heeft hier een privégekkenhuis. Hij zal me meteen wel houden. Toen hij zich al half had omgedraaid om te vluchten hoorde hij haar stamelen: ‘Wat wenst u?’

‘Ik moet de dokter spreken.’

‘Waarom?’ Zo zacht dat hij het meer raadde dan verstond.

‘Waarom zou ik een dokter willen spreken? Omdat ik hem nodig heb.’

Zij barstte in hysterisch gelach uit. ‘U bent een patiënt?’

‘Wat zou ik anders zijn?’

Weer heel zacht: ‘Niet van de Gestapo?’

Toch een gek. Vervolgingswaanzin.

‘Zie ik daarnaar uit?’ vroeg hij vriendelijk.

‘Nee. Maar hoe kun je dat weten als iemand zo vroeg belt en met zijn vuisten op de deur bonst?’

Langzaam begreep hij hoe onbehoorlijk hij zich gedragen had.

‘Zal ik straks terugkomen?’

‘Nee. U moet helemaal niet terugkomen. Mijn man kan u niet behandelen. Hij is Jood.’

‘Ja, en?’

‘Hij mag het niet.’

‘U kunt mij niet afwijzen.’

‘Ik moet,’ zei ze resoluut en helemaal niet meer gek. ‘Gaat u alstublieft weg.’

‘Zou u dat ook zeggen als er een gewonde bij u kwam? Iemand die doodbloedde?’

‘Ik weet het niet. Waarschijnlijk wel. En u bloedt niet.’

‘Neemt u dat maar wel van mij aan.’

‘Op een paar minuten zal het wel niet aankomen. Hier in de straat woont een collega van mijn man, dr. van Lookeren-Campagne. Een heel goede dokter.’

‘Ik wil niet naar iemand die van Lookeren-Campagne heet.’

‘Doe niet zo kinderachtig.’

‘Ik moet een dokter hebben die Duits spreekt.’

‘Dokter van Lookeren-Campagne spreekt Duits. Alle Nederlandse artsen spreken Duits.’ Zij aarzelde. ‘Bijna allemaal. Met een paar uitzonderingen en daartoe behoort mijn man.’

‘Maar u bent Duitser. En de dokter spreekt geen Duits?’